

Epävarmuuden talous

Hyvinvoinnin välityksistä ja infrastruktuureista¹

Turo-Kimmo Lehtonen

Knight Capital Group, 1. elokuuta 2012

Elokuun ensimmäisenä päivänä 2012 amerikkalainen finanssialan toimija Knight Capital Group aiheutti New Yorkin pörssissä myllerryksen. Sen uusi automatisoitu kaupankäyntiohjelma toimi väärin ja ennakoimattomalla tavalla: yhtiö hankki tehokkaasti valtavia määriä osakkeita kalliilla ja myi niitä saman tien halvalla. Knight Capital hävisi puolessa tunnissa 440 miljoonaa dollaria. Samalla sen toiminnan tähden New York Stock Exchange:ssä listattujen yhtiöiden hinnat heiluilivat mielivaltaiselta näyttävällä tavalla, täysin riippumatta mistään talousuutisista. Salamannopeaa sähköistä kaupankäyntiä ohjaavan teknologian virhe sekoitti 150 osakkeen kurssit.²

Suuri osa pörssikaupasta on nykyään automatisoitua. Tietokoneohjelmat reagoivat millisekuntien nopeudella markkinoiden poikkeavuuksiin, robotit tulkitsevat toistensa toimintaa. Yksinkertaistetun esimerkin automatisoidusta kaupasta antaa hintarajoihin reagointi: Jos

jonkin yhtiön osakkeen hinta putoaa, tietyn rajan jälkeen tietokoneohjelma myy tämän yhtiön osakkeet, jotta näköpiirissä oleva myöhempi arvonalennus estettäisiin. Jos kaikki ohjelmat reagoivat alaspäin suuren määrän osakkeita suhteen, seuraa pörssiromahdus. Elokuun ensimmäisen päivän tapahtumissa oli kysymys hieman tämänkaltaisesta tilanteesta: yhden pörssitoimijan massiiviset kaupat synnyttivät poikkeustilanteen. Vaarana oli, että tämä olisi aiheuttanut ketjureaktion ja sysännyt maailman finanssimarkkinat ennakoimattomaan liikkeeseen.

Elokuinen tapaus ei ollut laadultaan ensimmäinen. Esimerkiksi toukokuussa vuonna 2010 Dow Jones -indeksi romahti hetkessä tietokoneohjelman virheen takia. Vaikka kummassakin tapauksessa suuremmat vahingot kyettiin estämään, ne osoittivat, että maailmanlaajuinen finanssikatastrofi olisi mahdollinen seuraus näennäisesti pienestä tietokoneohjelman virheestä. Koska nykymaailma on monipuolisesti riippuvainen rahoitusmarkkinoista, tällaisella katastrofilla

olisi välitön vaikutus miljoonien sellaisten ihmisten arkielämään, joilla ei ole mitään kiinnostusta tai suhdetta New Yorkin pörssiin.

Minkälainen sosiologia kykenee tarttumaan maailmaan, jossa yksittäisen tietokoneohjelman virheet voivat keinuttaa tavallisten ihmisten hyvinvointia maailmanlaajuisesti?

Esittämäni kysymykseen voisi ehkä ensinnäkin vastata, että pitäisi kiinnostua markkinoista ja taloudesta länsimaisen elämänmuodon perustana. On kuitenkin vaikea nähdä, miten moinen kiinnostus sinänsä olisi uutta tai erottelisi sosiologiaa muista yhteiskuntatieteistä tai edes laajemmasta julkisuudesta. Nykyäänhän kaikki tiedotusvälineet tulvivat taloustapahtumien kommentointia, viihdeohjelmia myöten. Toiseksi on ilmeistä, että yleisemminkin kuin vain talouden suhteen teknisten järjestelmien toiminta ja varsinkin niiden romahdukset ovat kiinnostavia tutkimuskohteita sosiologialle: katastrofit tuovat esiin institutionaalisia ja teknologisia riippuvuuksia, joiden varaan elämänmuotomme rakentuu.

Tässä esityksessä seuraan lyhyesti kumpaakin näistä vastausvaihtoehdoista esittämäni kysymykseen. Tarkastelen siis sekä elämää rahan vallassa että teknisiä järjestelmiä ja niiden pettämisiä. Mutta näitä teemoja tärkeämpänä pidän vastaamista sosiologian itsenäistä panosta painottavaan kysymykseen: minkälaisella sosiologialla on jotain *omaperäistä* sanottavaa tällaisesta maailmasta?

Aineellinen yhteisö: välitykset, kokoonpanot ja infrastruktuurit

Yleisimmällä tasollaan sosiologia on kiinnostunut yhdessä olemisesta ja sen kääntöpuolesta, ulos sulkemisesta. Erityisen sisältönsä tämä kiinnostus saa siitä, mihin yhdessä olemisen välityksiin kulloinkin kiinnitetään huomiota. Tärkeä perushavainto on, että emme ole koskaan yhdessä pelkinä yksilöllisinä ihmisinä vaan aina muiden ihmisten ja asioiden tavalla tai toisella välittämienä. Juuri välityksiä tarkastellessaan sosiologia on vahvimmillaan ja omaperäisimmillään.

Sosiologiassa on perinteisesti kiinnitetty huomiota instituutioihin yhdessä olemisen välittäjinä: esimerkiksi kansallisvaltioon, hyvinvointijärjestelmään, koulutukseen ja työelämän tai terveydenhuollon käytäntöihin. Viime vuosina yhä enemmän on kiinnostuttu arkielämästä ja siihen liittyvistä välityksistä kuten perheestä tai kulutuskäytännöistä mutta myös esimerkiksi sukupuolittuneisuuden vaikutuksesta ihmis-

ten välisiin suhteisiin tai poliittisista liikkeistä. Monien materiaalisuuden merkitystä painottavien yhteiskuntatieteilijöiden tapaan ajattelen, että on tärkeä katsoa näiden rinnalla ja sisällä myös niitä hyvin konkreettisia aineellisia asioita, joiden välityksellä ihmiset ovat yhdessä. Ja mikä tärkeintä, näitä välissä olevia asioita ei pidetä vain staattisina tai passiivisina. Sen sijaan katsotaan, mitä ne *tekevät* yhdessä olemiselle.

Suomalaiset yhteiskuntatieteilijät ovat viime aikoina kirjoittaneet mainioita erittelyjä siitä, miten välitykset itsessään ovat aktiivisia ja dynaamisia. Yhdessä olemista rakennetaan sellaisten teknologioiden ja instituutioiden välityksellä, jotka itse tässä välittämisessään muuttuvat. Ja samalla muuttuvat välitettävät elementit. Tällä ajatuksella on merkitystä yleisen yhdessä olemisen käsitteellistämisen kannalta (Pyyhtinen 2010).³ Ehkä vielä tätä olennaisempaa on vaikutus moninaiseen empiiriseen tutkimukseen: huomion kiinnittäminen välitysten dynaamiseen luonteeseen tuottaa ihan uudenlaista tietoa esimerkiksi energiainfrastruktuureista (Silvast tulossa), tunturimatkailusta (Valkonen 2009), potilaana olemisesta sairaalassa (Lämsä tulossa), sikiötutkimusten kehittämisestä ja käyttöön ottamisesta (Meskus 2009) sekä lasten yhdessä olemisesta joko päiväkodin arjessa (Paju tulossa) tai liikkeessä ja liikenteessä (Kullman 2009; 2010).

Kun huomio kiinnittyy välitysten aineksiin, sosiologinen itsevarmuus horjuu sen suh-

teen, mikä oikeastaan on rakenne ja mikä toimija, mikä on pientä ja mikä isoa. Knight Capital Groupin käyttämän onnetoman tietokoneohjelman esimerkki on valaiseva. Ei ole selvää, onko ohjelmointivirhe ”pieni” vai ”iso”. Koko on täysin riippuvainen siitä, minkälaiseen toiminnan ketjuun virhe tulee ja millä tavalla se kerätuu. Käänteisesti selvää on, että kooltaan vakioisiksi oletetut ”toimija” tai ”rakenne” olisivat kömpelöitä lähtökohtia ilmiön tarkastelemiseen.⁴

Tärkeiden mittakaavojen moneus ja niiden omalaatuisuus peittyi, jos jämähdetään luulemaan merkittäviksi ulottuvuuksiksi toisiaan vastaan asettuvia (ihmis)toimijaa ja (yhteiskunta)rakennetta. Pörssiromahduksen kaltaisten tapahtumien muokkaamaa elämänmuotoa on tutkittava yhtäaikaisesti monessa mittakavassa, erikokoisten ja erivahvuisten välitysten kokoonpanoina. Vain näin voidaan tehdä ymmärrettäväksi maailmaa, jossa yhden investointipankin konkurssi uhkaa kaataa koko globaalin taloudellisen luottamuksen, kuten Lehman Brothersin yhteydessä vuonna 2008 pelättiin.

Finanssijärjestelmä on toki rakenne: jotain, mikä kohdetaan pakottavana ja annettuna. Pakottavuudessaan tämä ihmisten yhteinen luomus tuntuu luonnolliselta. Jonkin rakenteen tunnistaminen annettuna ei kuitenkaan kerro paljon sen koosta tai paikasta elämänmuodossa. Sähkövalon päälle napsaiseminen tuntuu hyvin pakottavalta ratkaisulta

pimenevässä syysiltapäivässä. Luonnolliselta tuntuu myös niin pakastimen kuin junankin käyttäminen. Jos joku väittäisi, että nämä eivät ole millään tavalla sidoksissa *yhteiskunnallisiin* rakenteisiin, hän olisi ilmeisen väärässä. Sähkövalon käyttö tamperelaisessa luentosalissa on riippuvaista paikallisesta, kansallisesta ja maapallonlaajuudesta energiatuotannon politiikasta. Saapuminen yksityisillä tai julkisilla kulkuneuvoilla Tampereelle on keskeisesti osa infrastruktuureihin liittyvää järjestelmää, jossa valtiollinen, kunnallinen ja yksityinen sekoittuvat toisiinsa. Pakastimen asema nykyelämänmuodossa kytkeytyy sähkön lisäksi autojen käyttämiseen, ruuantuotantoon, vähittäiskaupan logistiikkaan ja kaavoitusratkaisuihin. Tällaiset esimerkit ovat havainnollisia siksi, että niiden kautta nähdään rakenteiden toimivan monessa mittakaavassa. Toisin sanoen ne eivät ole jossain toisaalla, havaittavien ilmiöiden tuolla puolen, vaan niiden poissa olevat ulottuvuudet kytkeytyvät konkreettisesti niihin, jotka ovat aineellisesti täällä, läsnä ja edessämme.

Usein sosiologisessa puheessa kuulostaa siltä, että yhteiskunnallisen rakenteen olemassaolon toteaminen riittäisi jonkin asian selitykseksi, tutkimuksen lopputulokseksi. Kuitenkin vasta tästä tutkimustyön pitäisi alkaa: miten meille pakottavina ja luonnollisina näyttäytyvät rakenteet rakennetaan? Tai kuten ranskalainen tutkija Bruno Latour (2005, 175) kysyy: ”Missä rakenteelliset vaikutukset itse asiassa tuo-

tetaan?” Jotta valmiina ja luonnollisena näkyvän maailman mustat laatikot avautuisivat joksikin, mihin yhteiskuntatieteellinen tutkimus voisi tarttua, sanan rakenne tai struktuuri sijaan tuorempi ja herättävämpi vaihtoehto voisi olla puhua infrastruktuureista. Sosiologin on tärkeämpi tarkastella rakenteen aktiivista rakentamista kuin ottaa sen olemassaolo annettuna. Sana infrastruktuuri johdattaa kiinnittämään huomion siihen, että rakenteet ovat jotain, minkä rakentamiseen liittyy sitoutumista teknologioihin, erityisiin välineisiin ja järjelyyn muotoihin. Samalla sana infrastruktuuri herkistää sille, että yhteiskunnalliset rakenteet ovat hyvin konkreettisesti läsnä arjessa.

Välitykset, kokoonpanot ja infrastruktuurit ovat herkistäviä käsitteitä. Niiden avulla voidaan suunnata huomio maailmaan, jonka vaikutusyhteyksissä ei ole selvää, mikä on ”isoa” tai ”pientä” tai vastaavasti ”paikallista” tai ”maailmanlaajuista”. Havainnollistan seuraavassa välitysten ja infrastruktuurien käsitteistön käyttöä. Teen tämän keskustelemalla vakuuttamisesta ja muista hyvinvoinnin teknologioista, niihin liittyvää tittaamisesta sekä elämänmuodossamme yhä keskeisemmän aseman saavasta epävarmuuden taloudesta.

Hyvinvointijärjestelmät ja vakuutus puskureina katastrofeja vastaan

Jos yhdessä olemisen kannalta

tärkeää on kiinnittää huomio välityksiin, sama pätee myös pois sulkemiseen. Usein se on jostain *välityksestä pois sulke- mista*. Moitteettomasti toimivat välineet ja instituutiot tuovat ihmisiä yhteen ja pitävät heitä yhdessä. Toisteisessa arjessa niiden itsestään selvä toiminta ei nouse kysymyksen kohteeksi. Sen sijaan kun välitykset lakkaavat toimimasta tai niistä suljetaan ulos, rakenteet tulevat selvemmin esiin. Pienet ja suuret katastrofit paljastavat riippuvuussuhteita. Kun tulee pankkikriisi, yhtäkkiä kaikkien omaisuus on uhan alla. Kun tulee sähkökatkos, ei ole enää yhteyksiä tietoverkkoihin, lämpö katoaa kotoa ja jopa juomaveden saaminen voi muuttua vaikeaksi.

Arkielämän kannalta suurimmat katastrofit koskevat avioeroa, työttömyyttä, sairautta tai kuolemaa. Juuri tällaisten katastrofien kohtalokkuutta vastaan on rakennettu länsimaiset hyvinvointijärjestelmät. Kun yhdet välitykset katkeavat, turvaksi on tarjolla toisia. Hyvinvointijärjestelmien perustana on solidaarisuuden ihanne: kun tiedetään, että katastrofeja varmasti sattuu, mutta ei tiedetä, ketä erityistä ne tulevaisuudessa kohtaavat, on järkevää varautua niihin yhdessä ja solidaarisista jakaa niiden haitat. Kuten ranskalainen tutkija François Ewald (1986) on kuvannut, tällaisen solidaarisuuden perustana puolestaan on käsitys siitä, että onnettomuudet ovat usein seurausta yhteisestä *pyrkimyksestä hyvään*. Toisin sanoen ajatellaan, että liikenneonnettomuuksien

ja työtaturmien mutta myös työttömyyden taustalla on taloudellinen toimeliaisuus ja pyrkimys tehokkuuteen, jonka tulokset ovat hyödyllisiä koko yhteiskunnalle tavarantuotantona, pääomien kasvamisena ja palkkatuloina. Onnettomuudet ajatellaan siis säännönmukaisuudessaan kollektiivisen hyvän tekemisen väistämättöminä kääntöpuolina.

Vakuuttaminen on hyvinvointivaltiossa keskeinen teknologia katastrofeihin varautumisessa ja niiden vaikutusten hallitussa jakamisessa. Vakuutusjärjely nojaa kykyyn ennakoita tulevia tapahtumia riskilaskelmien ja -mallinnusten perusteella. Tämä ennakointi puolestaan perustuu tapahtumien standardoimiseen ja niiden arvottamiseen rahallisesti. Vakuutuksen avulla ei saada menetetyt terveyden tilalle uutta terveyttä. Sen sijaan onnettomuuden kohdanneelle ihmiselle ja hänen läheisilleen voidaan korvata menetyksen taloudellinen vaikutus.

Rahavälitteisyyteen nojaavana riskiteknologiana vakuuttamista on mielekästä tarkastella infrastruktuurina muiden joukossa, jopa ”kriittisenä infrastruktuurina” (ks. esim. Bougen 2011). Elämäntapaamme mahdollistavia infrastruktuureja leimaa voimakas keskinäisriippuvuus. Niinpä ilman vakuutusta lääkärit eivät uskaltaisi tehdä leikkauksia, lentoyhtiöt lennättää ihmisiä tai laivat kuljettaa rahtia. Mutta infrastruktuurien keskinäisriippuvuutta kuvaa, että vakuutusikäntännöt itse ovat riippuvaisia esimerkik-

si niin terveydenhoidon asian-
tuntemuksesta, pankkijärjestelmästä kuin sähköntuotannostakin digitaalisen tiedonkäsitelyn ja palvelun perustana.

Vakuuttamisen erityisasemaa hyvinvointivaltion tavoitteiden ja muun talouselämän välillä korostaa, että se tarttuu katastrofien mahdollisuuteen ja niiden vaikutusten minimoimiseen nimenomaan rahavälitteisesti. Tähän liittyen sillä on aina kaksi puolta. Yhtäältä se korvaa vahinkoja. Toisaalta jotta se tähän kykenisi, on sen samalla oltava pääomien keräämistä. Niinpä vakuutuslaitoksista – sekä yksityistä voittoa tavoittelevista yhtiöistä että lakisääteistä eläketurvaa hoitavista hyvinvointivaltion osista – on tullut avaintoimijoita nykypääomissa: valtavien varallisuusmassojen omistajia ja keskeisiä pääoman liikuttajia (Clark 2000; Montagne 2007; Sorsa 2011). Pääomien keräämisestä vakuuttamiseen puolestaan väistämättä kytkeytyy kysymys siitä, miten kerätyt pääomat sijoitetaan: missä muodossa niiden pitäisi lisätä vaurautta? Suomalaisessa hyvinvointijärjestelmässä lakisääteisesti kerätyillä vakuutus pääomilla on ollut keskeinen asema niin asuntotuotannon kuin esimerkiksi liikenneinfrastruktuurien rakentamisen rahoittamisessa (Liukko tulossa).

Onnellisuuden edellytysten rakentaminen ja hyvinvoinnin teknologiat: mittareita ja kehävaikutuksia

Vakuuttamisen kaksinaisuus uhkiin varautumisena ja positiivisena rakentamisena leimaa yleisemminkin hyvinvointi-infrastruktuureja. Yhtäältä voitaisiin ajatella, että hyvinvointiyhteiskunta on yleisnimi lukuisille toisiinsa tukeutuville järjestelmille, joiden keskeinen tehtävä on kesyttää epävarmuutta. Mutta toisaalta hyvinvointiyhteiskuntien tavoitteena ei ole ollut vain onnettomuuksien vaikutusten minimointi. Turvattomuuden hallitsemisen kääntöpuolena on ollut sellaisten infrastruktuurien kokoonpaneminen, joilla luodaan vaurautta ja positiivisia onnellisuuden edellytyksiä (Helén tulossa).

Kun hyvinvointijärjestelmiä on rakennettu, on määritetty hyvää elämää monenlaisilla ulottuvuuksilla. Pohjoismaissa yleisenä tavoitteena on ollut, että syntyy niin sanottu ”hyvän kehä” (Myrdal & Myrdal 1934; ks. myös Kettunen 1997). Kansalaisten lisääntyvä perusturva ja onnellisuus tekevät heistä myös entistä tuottavampia ja samalla koko yhteiselämästä taloudellisesti entistä tehokkaampaa. Ajattelutapa ei ensisijaisesti ole pehmeää tai korosta empatiaa. Nykylukijalle on silmiinpistävää, kuinka tärkeä painotus niin Alva ja Gunnar Myrdalin (1934) kuin vaikkapa Pekka Kuusen (1961) hyvinvointivaltio-ohjelmissa

on *talouskansalaisen* kasvattaminen, edellytysten luominen subjektiviteetille, jonka hyvän elämän mittariksi ajatellaan rationaalista itse itsestään huolehtimista (ks. myös Sulkunen 2009).

On tärkeää huomata, että hyvän elämän ehtojen tuottamiseksi on täytynyt määritellä sekä ne elämäalueet, joihin yritetään vaikuttaa, että ne välineet, joilla tämä vaikuttaminen tehdään. Hyvinvointi-ihanteet on operationalisoitu. Ne ovat saaneet konkreettiset ilmenemismuotonsa esimerkiksi terveydenhoitona, neuvolaverkostona ja koululaitoksena. Mutta näiden rinnalla ja vähintään yhtä olennaisesti hyvinvoinnin lisääminen on tarkoittanut kansalaisten hygienian turvaavien vesijohtojen rakentamista, tie- ja tietoliikenneverkkojen kehittämistä sekä ylipäänsä monenlaisten infrastruktuuripalvelujen ulottamista mahdollisimman laajalti kansalaisten saataville (ks. Collier 2011; Graham & Marvin 2001; Kharkhordin & Alapuro 2011; Silvast 2013).

Tekniset ja institutionaaliset välineet vaikuttavat olennaisesti itse hyvinvoinnin käsitteen määrittymiseen. Kysymys on eräänlaisesta kehä- tai silmukkavaikutuksesta (vrt. *looping effect*, Hacking 2009). Hyvinvoinnin tuottamisen ja mittaamisen välineet ovat muokanneet koko toiminnan ja kokemuksen mahdollisuuksien avaruutta, käsitystä siitä, mikä on hyvinvoinnin *olemus* ja miten hyvinvointia ylipäänsä *voidaan edistää*.⁵ Nyky-Suomessa emme voi ajatella ihmisen voivan hyvin, jollei hänen koti-

kunnassaan ole viemäriverkkoa tai jollei hänellä ole pääsyä sähköverkkoon tai kommunikatioteknologiaan.

Tekniset järjestelmät edellyttävät useimmiten, että niiden suoritukset ovat mitattavissa. Tämä pätee myös hyvinvoinnin tuottamiseen. Ensinnäkin on mitattava lähtökohtaista tilannetta, jotta täsmällisesti voitaisiin edistää hyvinvointia ja puuttua sen jakautumiseen. Toiseksi on mitattava niitä resursseja, joita hyvinvointijärjestelmä vaatii toimiakseen. Kolmanneksi mitataan tuotettuja tuloksia: tuleeko hyvinvointia tosiaan lisää? Jotta kehittämisen kohteisiin voidaan puuttua järjestelmällisesti, ne on yhteismitallistettava.

Minkälaisia mittareita hyvinvoinnille on vuosien mitaan kehitetty? Ainakin seuraavia voidaan luetella: käytettävissä oleva pääoma eli tulotaso ja varallisuus; elinajanodote, asumistaso ja -väljyys; koulutustaso; terveystaso; ruuan ravintoarvo; onnellisuuden määrä sekä sosiaalisten verkostojen laajuus eli sosiaalinen pääoma. Osa näistä mittareista on jo kauan ollut käytössä, kuten koulutustaso tai käytettävissä oleva pääoma. Onnellisuustutkimus ja sosiaalisen pääoman tarkastelu hyvinvoinnin yhteydessä sen sijaan on uutta.

Mittareiden joukossa rahalla on ylivoimainen asema. Syitä on kaksi. Ensinnäkin raha on itsessään ohittamaton hyvinvoinnin määrän arvioinnin väline. Taloudellisen vaurauden kasvu korreloi vahvasti – toki vain tiettyyn rajaan asti – kasvun kanssa kaikilla muilla hy-

vinvoinnin ulottuvuuksilla. On vaikea kuvitella yhteiskuntapoliittista tutkimusta, jossa kokonaan jätettäisiin ottamatta huomioon tulo- ja varallisuuserot. Toiseksi vielä tätä olennaisempaa on, että raha on väline kaikkien muiden hyvinvoinnin ulottuvuuksien edistämiseen. Miten synnyttää liikenneturvallisuutta? Ohjataan rahaa teiden kunnossapitoon. Miten vaalia kansanterveyttä? Panostetaan resursseja terveyden- ja sairaanhoitopalveluihin. Miten lisätä koulutuksellista hyvinvointia? Siirretään varoja koululaitukseen. Raha on *superhyödyke* hyvinvoinnin palveluksessa, ohittamaton yleistyökälu, kun halutaan edistää hyvinvointia myös muilla kuin puhtaalla rahallisilla ulottuvuuksilla.

Hyvinvointi rahan vallassa

Huomionarvoista on, että mitatuksellinen operationalisointi ei suinkaan ole ollut sidoksissa vain hyvinvointijärjestelmien laajentamisen aikakauteen 1960–1980-luvuilla. Päinvastoin, nykyistä niin sanotun uuden julkishallinnon (*new public management*) valtakautta määrittää mahdollisimman suuri hallinnollisten toimien ja rahoituksen läpinäkyvyys. Tämä *läpinäkyväksi tekemisen eetos* lisää entisestään tarvetta kehittää yksiselitteisiä mittareita hyvinvoinnille. Välineistä läpinäkyvin ja mitattavin on tietysti raha.

Kuten Georg Simmel (1989) jo aikoinaan totesi *Rahan filosofiassa*, raha ei itsessään

ole mitään muuta kuin potentiaa. Sillä ei ole muuta sisältöä kuin se, että sen avulla voidaan hankkia toisia asioita. Simmelin mukaan nykyelämänmuotoa kaikkien leimaa rahan, välineiden ja päämäärien paradoksi: mitään asioita ei pidetä päämäärinä sinänsä, kaikella on vain välineellistä arvoa. Tässä tilanteessa raha kuitenkin kaikkein monikäyttöisimpänä välineenä muuttuu itsessään tärkeimmäksi päämääräksi. Rahasta hyvinvoinnin tuottamisen avainvälineenä tuleekin käytännössä hyvinvoinnin tuottamisen päämäärä. Se alkaa näyttäytyä hyvinvoinnin ymmärtämisen ”välttämättömänä kulkupisteenä” (Latour 1984). Rahan asemasta superhyödykkeenä on seurauksena, että keskustelu hyvinvoinnista, oikeudenmukaisuudesta ja solidaarisuudesta aina kiertyy keskusteluksi rahan jakamisesta. Periaatteessa puhutaan toinen toisesta huolen pitämisestä, käytännössä välittämisen väline on raha.

Rahavälineen keskeytyksen pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa sisältyy tietysti jännite. Onhan niiden tavoitteena ollut juuri rahan vallan lievittäminen ja etäisyyden tuottaminen puhtaisiin markkinavoimiin. Jännite tulee hyvin esiin Gøsta Esping-Andersenin vaikutusvaltaisen teoksen *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1989) ensisivuilla. Kirjan alun ohjelmallisessa muotoilussa Esping-Andersen esittää näiden järjestelmien onnistumisen vertailuperusteeksi sitä, missä määrin ne mahdollistavat ihmiselämän pitämisen

riippumattomana markkinävälityksestä (hän käyttää termiä *de-commodification*). ”Sosiaalisten oikeuksien yliveraisen kriteerin täytyy olla se määrä, jolla ne sallivat ihmisille elintasonsa määrittämisen puhtaista markkinavoimista riippumattomasti.” (Esping-Andersen 1989, 3.) Kansalaisten näkökulmasta maksuttomat palvelut ovat paras esimerkki hyvinvointituotannon irrottautumisesta markkinoista. Tässä mielessä Esping-Andersenin ihannetta toteuttavat esimerkiksi ilmainen peruskoulutus tai terveydenhoito mutta myös julkiset tieyhteydet. Käytännössä kuitenkin nämä palvelut on sidottu rahatalouden ehtoihin niiden tuotantoon liittyvien palkkojen ja muiden kustannusten kautta. Rahallisen panostamisen välttämättömyys piiloutuu tuotannon rakenteisiin. Lisäksi tietysti monenmuotoista verotusta voidaan pitää hyvinvointipalvelujen kokonaishintana kansalaisille.

Esping-Andersenin tavoittelema de-kommodifikaatio voisi onnistua kapeassa mielessä, tarkasteltuna hyvinvointipalvelujen *kulutuksen* näkökulmasta: rahallinen arvo tai tuottamisen kustannukset eivät ole ilmiselvinä esillä palvelujen käyttäjille. Itse hyvinvointipalvelujen *tuotantoa* on kuitenkin vaikea ajatella ilman sitoutumista rahalliseen vaihtoon ja vähintään säädelyihin markkinoihin. Rahatalouteen ollaan kehämäisesti kytköksissä jopa silloin, kun sen vaikutuksia haluttaisiin lieventää.

Tiivistäen: kun hyvinvointia synnytetään sellaisen teknisen

järjestelmän avulla, jonka tuoksia mitataan, riippumattomuutta markkinoista on lähes mahdotonta ajatella edistettävän niin, että tämän riippumattomuuden synnyttämisen välineenä ei käytettäisi rahallisten resurssien siirtoja ja markkinavaihtoa.

Epävarmuuden talous

Olen tässä esityksessä liikkuva Knight Capital Groupista ja New Yorkin pörssistä hyvinvointijärjestelmiin ja niiden infrastruktuureihin ja siitä jälleen rahaan. Äkkiseltään amerikkalaista finanssitoimijaa ja pohjoismaista hyvinvointiyhteiskuntaa voisi pitää toisilleen etäisinä. Riskiteknologiat, rahaväline ja sen käyttäminen keskeisenä hyvinvoinnin tuotannon ja mittaamisen keinona tuovat ne kuitenkin tiiviisiin kytköksiin toistensa kanssa.

On myös sisällöllinen asia, joka yhdistää finanssimarkkinoita ja hyvinvointi-instituutioita: kummankin keskeisenä tavoitteena on hallita epävarmuutta, tuottaa turvaa. Tätä teemaa on syytä vielä hiukan syventää.

Toki tärkein syy salamanopean sähköisen pörssikaupan lisääntymiseen on halu yhä suurempiin voittoihin. Finanssimaailmassa ansaitsemisen mahdollisuus on kuitenkin aina kytketty varallisuuden turvaamisen pyrkimykseen. Ei ole sattumaa, että arvopapereita nimitetään englanniksi monikollisella sanalla *securities*. Markkinatoimijoiden itseymmärryk-

sessä keskeistä on, että äärettömän nopea informaationkulku ja koneellistettu kauppa mahdollistavat turvaa: yhtäältä rahan menettämisen uhkiin voidaan reagoida salamannopeasti, toisaalta ansaitsemisen mahdollisuuksia ei ohiteta vaan niitä luodaan.

Huomionarvoinen on se erityinen suhde, joka epävarmuuteen luodaan riskitekniologioiden avulla. Ne standardoivat uhkaavia asioita ja tekevät epävarmuudesta kvantitatiivisen suureen, jonka suhteen toimintaa optimoidaan (Power 2007). Vakuuttaminen ei poista onnettomuuksia, se vain lieventää ja jakaa niiden vaikutuksia. Vastaavasti rahoitusallalla epävarmuutta ei poisteta vaan suhde siihen vakautetaan. Tuotto-mahdollisuudet nimenomaan perustuvat siihen, että epävarmuus ei häviä: tuottoa voi saada varsinkin kohteista, joissa on jonkin verran myös riskiä. Riskitekniologiat mahdollistavat riskin ja tuoton suhteen osittaisen hallitsemisen, ei niinkään uhkien poistamista. Niinpä epävarmuus on yhtäaikaaisesti sekä huolen aihe, toiminnan lähtökohta, hallinnan kohde että tuottojen perusta.

Kun epävarmuudelle annetaan hinta, sillä voidaan alkaa käydä kauppaa. Tuottoja saadaan palveluista, joilla epävarmuutta rajataan, ja yksittäiset toimijat ottavat maksusta kantaakseen toistensa riskejä. Tämä ei ole kuitenkaan vain riskin insinöörien tai finanssialan asia vaan jotain, minkä varassa muokataan myös arkista taloudenpitoa. Kuvaavaa on, että nykyään jokaista asiakasta

opetetaan pankkitiskillä arvioimaan oma ”henkilökohtainen riskiprofiilinsa”: ennen lainan hakemista tai säästömuodon valintaa pitää tunnistaa itselle sopiva todennäköisten voittojen ja mahdollisten menetysten suhde. Pankki ei enää tarjoa palvelunaan ensisijaisesti rahan lainaamista, säästöjen tallentamista tai edes voiton mahdollisuutta vaan riskin ja voiton suhteen optimointia. Asiakasta tulee epävarmuuden talouden subjekteja.

On käynyt niin, että kyky tuottaa turvallisuutta ei ilmene enää hyvinvointijärjestelmien omimpana alana. Sen sijaan on syntynyt mittavat ja monetasoiset turvallisuusmarkkinat. Kysyntä on pohjaton, sillä kuten terveys, turvallisuus on asia, jota määritelmällisesti ei voi olla liikaa vaan aina vain enemmän (Collier, Lakoff & Rabinow 2004, 7). Samalla turvaa aktiivisesti tuotetaan niin yksityisesti kuin julkisestikin enemmän kuin koskaan. Hakematta tulee mieleen ranskalaisten filosofien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin huomautus neljänkymmenen vuoden takaa. Heidän mukaansa ”kapitalismin ylin päämäärä” on ”tuottaa puutetta suurissa joukoissa, tuoda puute sinne, missä on aina yltäkylläisesti” (Deleuze & Guattari 1972, 280). Turvallisuuden lisääminen on keskeinen tavoite niin kansainvälisessä politiikassa, kaupunkitilojen valvonnassa, lääkeaineiden valmistamisessa kuin elintarvikkeiden kehittämisessä. Epävarmuuden ympärille rakennetaan monenlaisia kokoonpanoja ja välityksiä, jotka luovat uuden-

laisia yhdessä olemisen ja ulos sulkemisen muotoja. Jokaiselle näistä aloista on kehitetty omat, hieman toisistaan poikkeavat riskikäytäntönsä. Ei ole silti tarpeen olettaa taustalle jotain yleistä ”riskin kulttuuria” tai vastaavaa. Kysymyshän on täsmällisistä epävarmuuden mallintamisen välineistä ja väliintuloista. ”Kulttuurin” sijaan näille on yhteistä, että riskitekniologiohin perustuen uhka ja epävarmuus on kesytetty jokisikin, joka näyttää yhteismitalliselta, vertailtavalta ja hallittavalta asialta ja joka sen tähden voi olla kauppatavara.

Olellaisen voi tiivistää seuraavalla tavalla: Taloudellinen epävarmuus ei ole aikakautamme tai länsimaista elämäntapaa muista erottelava piirre. Sen sijaan *epävarmuuden talous* on. Epävarmuuden hallinnan pyrkimyksestä, riskin ja voiton suhteen optimoinnista ja sitä kautta turvallisuuden maksimoinnista on tullut keskeinen osa nykyistä talouselämää ja siihen liittyviä kasvuodotuksia.

Riskitekniologioiden kehävaikutuksia

Viimeistään nyt on kysyttävä: Eikö esitykseni alun tarina Knight Capital Groupin tietokoneohjelman virheestä ollut kuitenkin kuvaus katastrofista? Voidaanko todella väittää, että yhtiön toiminnan päämääränä oli turvallisuus? Onhan ilmeistä, että tapahtuma osoittaa epävarmuuden hallinnan lisääntymisen sijaan ihan uudenlaisen taloudellisen turvattomuuden syntyä.

Tarina on hyvä osoitus siitä, miten itse hallitsemisen pyrkimys tuottaa uutta hallitsemattomuutta, ennakoimattomia vaikutuksia. Saksalainen sosiologi Ulrich Beck (1986) on nimittänyt tällaisia kehävaikutuksia ”modernisaatoriskeiksi”: hyvinvoinnin lisäämisen keinot synnyttävätkin uudenlaisia ja vaikutuksiltaan entistä hallitsemattomampia vaaroja. Esimerkkejä on lukuisia: Ydinase turvaa valtion puolustusta mutta uhkaa johtaa sodankäyntiin, jossa valtio tuhoutuu täysin. Hyvinvointia lisäävä energiateollisuus lisää myös katastrofiriskejä. Tehoviljely lannoitteineen tuottaa suurta satoa lyhyellä tähtämellä mutta köyhdyttää itse maaperää ja pilaa vesistöjä. Globaali elintarviketeollisuus takaa proteiinin saatavuuden kasvavalle väestölle mutta luo myös kehitymisalustan lintu- tai sikainfluenssan kaltaisille tappaville viruksille. Finanssimarkkinoilla sekä Musta maanantai vuonna 1987 että vuoden 2008 kriisi olivat ainakin osittain sellaisen teknologian käytön seurausta, jolla nimenomaan yritettiin hallita riskiä ja tehdä voittoa tähän hallintaan tukeutuen.

Beckin käyttämä sanasto kuitenkin johtaa hieman harhaan. Uuden hallitsemattomuuden syntyminen hallinnan pyrkimyksen seurauksena ei nimittäin ole mikään uusi asia eikä sidoksissa ”moderniin” aikakauteen. Ne välitykset, joiden avulla ihmiset ovat yhdesä ja joiden avulla ihmiset ovat suhteessa ympäristöönsä, luovat kaikkialla sekä ihmisiä itseään että tätä ympäristöä uudek-

si. Ekologinen historia osoittaa, että tällaiset avoimet kehät ovat ihmisyyhteisöille ylipäänsä leimallisia eivätkä erityisen nykyaikaisia (Diamond 1998; Haila 2004; Ingold 2011).

On kuitenkin jotain, mikä on uutta: ensinnäkin ne välineet, joilla maailmaa ja sen epävarmuutta nykyään hallitaan, toiseksi mittakaavat, joihin hallitsemisen pyrkimyksemme hallitsemattomasti vaikuttavat, ja kolmanneksi nopeus liikkeessä näiden mittakaavojen välillä. Ranskalainen filosofi Michel Serres (1974; 2009) nimittää uudentasoisia kollektiivisia tuotoksiamme osuvasti ”maailmaobjekteiksi”, objekteiksi, joiden mittakaavana on koko maapallo. Tällaisia ovat esimerkiksi mannertenväliset ohjukset, satelliitit, ydinjäte, internet mutta myös epidemiat. Kun ihmisten välitykset lentoreitteineen ja sähköposteineen kattavat koko maapallon, hallitsemme jo koko elinympäristöämme. Emme kuitenkaan hallitse hallintaamme. Elämäntapamme tuottaa haitallisia ympäristövaikutuksia kaikkialla Etelä-Mantereelta Pohjoisnavalle, Posiolta Pääsiäissaarille. Uudet välityksemme, kokoonpanomme ja infrastruktuurimme mahdollistavat nopean liikumisen mittakaavasta toiseen. Mutta myös katastrofimme liikkuvat nopeasti mittakaavasta toiseen. Paikallinen tietokoneohjelman virhe voi kertautua maapallon laajuiseksi talouskatastrofiksi.

Loppuhuomaus, 3. lokakuuta 2012

Esitykseni alussa kysyin, min-käläinen sosiologia kykenee tarttumaan maailmaan, jossa yksittäisen tietokoneohjelman virheet heijastuvat nopeasti tavallisten ihmisten elämään. Vastauksessani olen painottanut sosiologian omimpana lähestymistapana välitysten tutkimista.

Esimerkkieni paljous kuitenkin osoittaa välittömästi, että kukaan yksittäinen sosiologi ei voi ajatella tehtäväkseen edes kaikkien hyvinvointi-infrastruktuurien välitysten kartoittamista. Tutkittavien ilmiöiden monitasoisuus johtaakin siihen, että sosiologian tekemisessä alkaa kunnioittaa erityisesti sosiologien keskinäistä organista solidaarisuutta. On syytä tunnustaa, että vaikka oma tutkimuskohde on tärkeä, ehkä tärkein kaikista, sen tärkeyden kannalta on tärkeää, että muut tutkivat jotain muuta, eivät samaa! Emme tarvitse rajatumpaa tai ankarampaa disiplina. Yhteiskuntatieteelle ominainen hajanaisuus ei ole jotain, josta pitäisi ehdoin tahdoin päästä eroon. Se vastaa maailman välitysten hajanaisuutta. Me tarjoamme tällä maailmalle sen moninaisuutta vastaavaa tietämistä.

Viitteet

1 Artikkelin pohjautuu Tampereen yliopistossa 3.10.2012 pidettyyn uuden professorin juhlu- luento.

Kiitän Jyri Liukkoa, Mianna Mes-

- kusta, Elina Pajua, Olli Pyyhtistä, Antti Silvastia ja Jarno Valkosta käsikirjoitusta koskevista hyödyllisistä keskusteluista ja huomautuksista.
- 2 <http://www.reuters.com/article/2012/08/01/us-usa-nyse-tradinghalts-idUSBRE8701BN20120801>; http://buzz.money.cnn.com/2012/08/01/trading-glitch/?iid=H_MKT_News; <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-19214294>, luettu 4.9.2012.
- 3 Kun välitysten ajatusta seurataan loppuun saakka, päädytään relationalismiin: välitykset eivät ole ”itse asioiden” välillä, sen sijaan ”itse asiat” ovat itsessään aina välityksiä joidenkin toisten asioiden suhteen, loputtomiin. Menetelmällisesti tästä seuraa yhteiskuntatieteen kannalta, että välityksen löytämistä ei tietenkään voi sinänsä pitää jonkinlaisena tutkimuksen lopputuloksena. Sen sijaan kiinnostavaksi tulee kysyä, *miten* välitykset poikkeavat toisistaan ja minkälaiset *erityiset* välitykset eri tutkimuskohteissa ovat tärkeitä. Välitys ei siis ole ratkaisu. Se on avoin, erityistapauksissa tarkennettava kysymys. Huomion kiinnittäminen välityksiin merkitsee ”välialueen osoittamista yhdellä kertaa menetelmänä ja ongelmana” (Hennion 1993, 225).
- 4 On helppo luetella iso liuta keskenään erilaisia asioita, jotka kattavan yhteiskunnallisen tulkinnan pörssikaupan virheestä, sen syistä ja seurauksista pitäisi ottaa huomioon: ohjelmointikäytännöt, tietokonejärjestelmä; keinot, joilla romahduksen leviäminen estettiin; sähköisen kaupan asema pörssissä; sähköisen pörssikaupan infrastruktuurit

ja niiden leviäminen; sähköisen kaupan sääntely paikallisesti, kansallisesti ja maapallon laajuuden finanssikaupan kannalta; Knight Capitalin asema New Yorkin pörssissä; New Yorkin pörssin asema maailman finansseissa; konkreettiset kytkökset yhdestä pörssistä toisiin; finanssimarkkinoiden kytkökset muuhun talouteen – ja lopulta jopa suomalaiseen hyvinvointiin. Näiden elementtien välisten vaikutusyhteyksien ja niihin liittyvien käytäntöjen tutkimista tuskin auttaisi olennaisesti niiden jättöleminen vaikkapa ”toimijuuden” tai ”rakenteen” nimitysten mukaan.

5 Kehävaikutuksen rinnalla toinen osuva käsitteellistys tälle ilmiölle voisi olla ”performointi” (Callon 1998; MacKenzie 2006; 2009): hyvinvoinnin tuottamisen välineet luovat eli performoivat käsityksen siitä, mitä itse hyvinvointi on ja voi olla.

Kirjallisuus

- Beck, Ulrich (1986) Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Bougen, Philip (2011) The “Becoming” Insurable of Terrorism Risk in the US: Imagining Systemic Risk. *Limn* 1, 20–21.
- Callon, Michel (1998) Introduction: The embeddedness of economic markets in economics. Teoksessa Michel Callon (toim.) *The Laws of the Markets*. Blackwell, Oxford, 1–57.
- Clark, Gordon (2000) *Pension Fund Capitalism*. Oxford University Press, Oxford.
- Collier, Stephen J. (2011) *Post-Soviet Social: Neoliberalism,*

- Social Modernity, Biopolitics*. Princeton University Press, Princeton.
- Collier, Stephen J., Andrew Lakoff, and Paul Rabinow (2004). *Biosecurity: Towards an Anthropology of the Contemporary*. *Anthropology Today* 20:5, 1–7.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix (1972) *L'Anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie*. Minuit, Paris.
- Diamond, Jared (1998) *Guns, Germs and Steel: A short history of everybody for the last 13,000 years*. Vintage Books, New York.
- Esping-Andersen, Gøsta (1989) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.
- Ewald, François (1986) *L'Etat providence*. Grasset, Paris.
- Graham, Stephen & Simon, Marvin (2001) *Splintering Urbanism. Networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*. Routledge, London & New York.
- Hacking, Ian (2009) *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Vastapaino, Tampere.
- Haila, Yrjö (2004) *Retkeilyn rikkaus. Luonto ympäristöhuolen aikakaudella*. Taide, Helsinki.
- Helén, Ilpo (tulossa) *Elämän politiikat*. Julkaisematon kirjakäsikirjoitus.
- Hennion, Antoine (1993) *La Passion musicale. Une sociologie de la médiation*. Métailie, Paris 1993.
- Ingold, Tim (2011) *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. Routledge, London.
- Kharkhordin, Oleg & Alapuro, Risto (2010) *Political Theory and Community Building in Post-Soviet Russia*. Routledge, Lontoo.

- Kettunen, Pauli (1997) *The Society of Virtuous Circles*. Teoksessa *Models, Modernity and the Myrdals*. Renvall Institute Publications 8. University of Helsinki, Helsinki, 153-173.
- Kullman, Kim (2009) Enacting traffic spaces. *Space and Culture* 12:2, 205-217.
- Kullman, Kim (2010) Transitional geographies: making mobile children. *Social & Cultural Geography* 11:8, 829-846.
- Kuusi, Pekka (1961) 60-luvun sosiaalipolitiikka. Sosiaalipolitiittisen yhdistyksen julkaisuja 6. WSOY, Porvoo.
- Latour, Bruno (1984) *Les microbes: Guerre et paix suivi de Irréductions*. Métailié, Paris.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor–Network–Theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Liukko, Jyri (tulossa) *Solidaarisuuskonne. Elämän vakuuttaminen ja vastuujattelun muutos*. Gaudeamus, Helsinki.
- Lämsä, Riikka (tulossa) *Potilas kertomus: etnografia sairaalaoasaston käytäntöjen tuottamasta potilaasta*. MacKenzie, Donald (2006) *An engine, not a camera. How financial models shape markets*. MIT Press, Cambridge & London.
- MacKenzie, Donald (2009) *Material markets. How economic agents are constructed*. Oxford University Press, Oxford.
- Meskus, Mianna (2009) *Elämän tiede. Tutkimus lääketieteellisestä teknologiasta, vanhemmuudesta ja perimän hallinnasta*. Vastapaino, Tampere.
- Montagne, Sabine (2006) *Les fonds de pension. Entre protection sociale et spéculation financière*. Odile Jacob, Paris.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar (1934) *Kris i befolkningsfrågan*. Bonniers, Stockholm.
- Paju, Elina (tulossa) *Lasten arjen ainekset. Etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, rumuillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Power, Michael (2009) *Organized Uncertainty: Designing a World of Risk Management*. Oxford University Press, Oxford.
- Pyhtinen, Olli (2010) Simmel and “the Social”. *Palgrave Macmillan*, Lontoo.
- Serres, Michel (1974) *Hermès III. La traduction*. Minuit, Paris.
- Serres, Michel (2008) *La guerre mondiale. Le pommier*, Paris.
- Silvast, Antti (tulossa) *Anticipating Interruptions: Security and Risk on a Liberalized Electricity Infrastructure*. Julkaisematton väitöskirjakäsikirjoitus.
- Simmel, Georg (1989/1900) *Philosophie des Geldes*. Gesamtausgabe Band 6. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Sorsa, Ville-Pekka (2011) *Pension fund capitalism in Europe: institutional organisation and governance of Finnish pension insurance companies*. University of Oxford. <http://ora.ouls.ox.ac.uk/objects/uuid%3A64a98d6a-92f8-4a7d-a00f-46785162125a>
- Sulkunen, Pekka (2009) *The Saturated Society: Governing Risk & Lifestyles in Consumer Culture*. SAGE, London.
- Valkonen, Jarno (2009) *Acting in Nature: Service Events and Agency in Wilderness Guiding*. *Tourist Studies* 9:2, 164-180.